

TÜRK DİLİNDE BEDENSEL ÖZÜRLERİ İFADE EDEN SÖZLER ÜZERİNE

Hüseyin DURGUT*

Özet

İnsan bedeni ile ilgili sözler bütün dillerde çok önemli bir yere sahiptir. Organ adları, akrabalık ifade eden sözlerle birlikte kaynak bakımından akraba dilleri belirlemede birinci derecede öneme sahiptir. Her dil, bedenle ilgili kavramlara kendi türetme imkânları çerçevesinde karşılık bulmaya çalışmıştır. Dolayısıyla bedenle ilgili sözler genellikle bir dilin aslı söz varlığı içerisinde değerlendirilmektedir. Türkçedeki organ adları da Türkçenin en eski sözleri arasında sayılmaktadır. *El, kol, ayak, bacak, parmak, baş, göz, dil, kulak* vb. organlarla ilgili rahatsızlıkları (eksiklik, hastalık gibi) ifade eden sözler Eski Türkçeden beri yaygın bir kullanım alanı bulmuştur.

Bu çalışmada, günümüz Türkiye Türkçesinde *aksak, çolak, topal, kambur, kötürüm, yatalak, kör, dilsiz, sağır* vb. sözlerle ifade edilen bedensel özürler için Türkçenin tarihî ve çağdaş kaynaklarında kullanılan sözler incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Söz Varlığı, Tarihî Türk Lehçeleri, Çağdaş Türk Lehçeleri, Organ Adları, Bedensel Özürler

On Words in Turkish Language Expressing Physically Handicapped People

Abstract

Words connected to the human body are taking an important place in every language. Names of organs together with the words expressing kinship relations are the sources of the first importance when trying to define relations among languages. In every language there has been tried to find their own equivalents of concepts related to the human body. Consequently, the words related to the body should be considered in the context of the fundamental vocabulary of the language. The names of organs in Turkish are known as one of the oldest groups of Turkish words. The words expressing illnesses (like defect or disease) connected to the organs like *hand, arm, foot, leg, finger, head, eye, tongue, ear*, etc. were widely used in the Old Turkic already.

In this paper the defects expressed using words like *aksak* (lame), *çolak* (crippled), *topal* (lame), *kambur* (hump), *kötürüm* (paralyzed), *yatalak* (bedridden), *kör* (blind), *dilsiz* (dumb), *sağır* (deaf), etc. will be researched on the basis of historical and modern sources of Turkish language.

* Yrd. Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, hdurgut@balikesir.edu.tr

Key words: Vocabulary, Historical Turkic dialects, Modern Turkic dialects, names of organs, the physically handicapped

İnsan vücudundaki organ adları her dilin söz varlığı açısından ayrı bir öneme sahiptir. Her dil, insan bedeni ile ilgili kavramlara kendi türetme imkânları ölçüsünde karşılıklar bulmaya çalışmıştır. Dolayısıyla organ adları, akrabalık adlarıyla birlikte kaynak bakımından aynı aileye mensup dilleri belirlemede karşılaştırma yapmak amacıyla başvurulan sözler arasında yer almıştır. Herhangi bir dilde bedenle ilgili sözler o dilin aslı söz varlığı içerisinde değerlendirilmektedir. Türkçedeki organ adları da Türkçenin en eski sözleri arasında yer almaktadır. İnsan vücudundaki organlarda görülen eksiklik, kusur ve sakatlıkları ifade eden sözler de dillerin sözcük varlığı açısından ayrı bir öneme sahiptir. Dolayısıyla *el, kol, ayak, bacak, parmak, baş, göz, dil, kulak*, v.b organlarla ilgili kusurları ifade eden sözler Eski Türkçeden beri yaygın bir kullanım alanı bulmuştur.

Bu çalışmada standart Türkiye Türkçesinde *aksak, çolak, topal, kambur, kötürüm, yatalak, kör, dilsiz, sağır* vb. sözlerle ifade edilen bedensel özürler için Türkçenin tarihî ve çağdaş kaynaklarında kullanılan sözler incelenecektir.

Türkiye Türkçesinde bedensel kusurları ve bu kusurlara sahip olanları ifade etmek için *sakat, özür, özürlü, engelli* sözleri kullanılmaktadır. Bu çalışmamızda *özür* sözünün Türkçe Sözlük'te yer alan "*Sakatlık, bozukluk, eksiklik veya elverişsizlik*" (TS: 1559) olarak açıklanan ikinci anlamından yola çıkarak *bedensel özürler* ifadesini kullandık. Bedensel özürleri; 1. Kas-iskelet sistemine ait doğuştan veya sonradan oluşan eksiklikleri ifade eden *ortopedik özürler*, 2. Görme özürleri, 3. İşitme özürleri, 4. Konuşma özürleri olmak üzere dört grupta inceliyoruz.

1) Ortopedik Özürleri İfade Eden Sözler

Doğuştan veya sonradan herhangi bir nedenle kas ve iskelet sisteminde meydana gelen eksikliklere *ortopedik özür* denilmektedir. Türk dilinin tarihî dönemlerini incelediğimizde ortopedik özürleri ifade eden pek çok sözle karşılaşmaktayız. Bu sözlerin büyük bir kısmı günümüz Türk lehçelerinde değişikliğe uğramadan yaşadıkları gibi bir kısmı da bazı ses değişiklikleri ile kullanılmaya devam etmektedir.

Aksak

Türkçe Sözlük'te "Aksayan, hafifçe topallayan" (TS: 57) anlamı verilen *aksak* sözü ile ilk olarak Eski Uygur Türkçesinde karşılaşmaktayız. S. G. Clauson'un etimolojik sözlüğünde *ahsa-* fiilinden türeme bir isim olarak gösterilen *ahsak* sözü (EDPT: 95) çağdaş Türk lehçelerinden Kazak, Kırgız, Tatar, Özbek ve Uygur Türkçesinde *aksak*, Azerbaycan Türkçesinde *ahsag*, Başkurt Türkçesinde *akhak* ve Türkmen Türkçesinde *ağsak* biçiminde ve yaygın bir şekilde kullanılmaktadır (bkz. KTLS I: 10-11). Tarihî Türk yazı dillerinde, *-k* sesinin sızıcılığıyla genellikle *ahsak* şeklinde kullanılan kelime *aksa-* fiilinden *-k* eki ile yapılmış bir isimdir. Eski Uygur Türkçesi metinlerinden itibaren izleyebildiğimiz *aksak* sözü Karahanlı dönemi eserlerinden *Divanü Lûgat-it-Türk, Kutadgu Bilig* ve *Kur'an Tercümesi*'nde de "*topal*" anlamında kullanılmıştır (bkz. DLT I: 119, KB III: 14, KT: 209):

telim ögsüzüg kör ya tul tulsakıġ

ya közsüz ya oldrum yime **aksakıġ** (KB I-3238)

Aksak sözü Harezmi, Kıpçak, Çağatay ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinde de “*topal*” anlamında kullanılan bir sözdür. Bu söz Harezmi Türkçesi eserlerinden *Kıyasü'l-Enbiya*'da *aksak* ve *ahsak* (Ata 1997: 13, 15), Kıpçak Türkçesi eserlerinde *aksak* ve *aksah* (KTS: 6) biçimlerinde kullanılmıştır. *Aksak* sözü Çağatay Türkçesi sözlüklerinden *Lugat-i Çağatay ve Türkî-i Osmânî*'de *aksah* şeklinde yer almaktadır (ŞS: 16). Batı Türkçesinin tarihî kaynaklarında bu söz genellikle *ağsak* bazen de *ahsak* şeklinde kullanılmıştır (Tar.S I: 56). Eski Anadolu Türkçesinde isim şeklinin *ağsak*, fiil tabanının da *ağsa-* şeklinde kullanılmış olması bu sözün “çıkmaq, yükselmek, kalkmaq” anlamlarına gelen *ağ-* fiili ile ilişkili olabileceğini düşündürmektedir. Hasan Eren'in *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*'nde yer almayan *aksak* sözü Tuncer Gülensoy'un *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü* adlı eserinde *aksa-* fiilinden yapılmış bir isim olarak gösterilmiştir (KBS: 60).

Çolak

Türkçe Sözlük'te “Eli veya kolu sakat olan (kimse)” (TS: 448) anlamı verilen *çolak* sözüne ilk olarak *çoluğ* şeklinde ve Eski Uygur Türkçesinde rastlamaktayız (EUTS: 43). S. G. Clauson'un etimolojik sözlüğünde “tek kollu, yani diğeri eksik ya da felçli” (EDPT: 419) şeklinde açıklanan ve muhtemelen *çol-* fiilinden geldiği ifade edilen *çoluk* (*çolok*) sözü ile aynı kökten geldiği açıktır. *Çol-* fiili Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü'nde “sakatlanmak” anlamıyla yer almaktadır. Hasan Eren'in *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü* adlı eserinde “Türkçe *çol-* ‘sakatlanmak’ kökünden geldiği açıktır: Türkçe *çol-* kökü yalnız Uygurcada saklanmıştır” (TDES: 97) ifadesi yer almaktadır. Karahanlı Türkçesi eserlerinden *DLT*'te *çolak* sözünün yanında “eli çolak” anlamında *çolkuy elig* sözü geçmektedir (DLT III: 242). Harezmi ve Kıpçak Türkçesi eserlerinde *çolak* ya da *çoluk* sözü geçmemektedir. Çağatay Türkçesinde “topal, aksak, eli kusurlu insan” anlamında ve *çolak* şeklinde kullanılmıştır (EDPT: 420, ŞS: 158). Çağdaş Türk lehçelerinde *çolag*, *sulak*, *şolak*, *kolu çolok*, *çulak*, *çolak* biçimlerinde geçen (KTLS I: 136) *çolak* sözü *çol-* fiilinden –AK ekiyle türetilmiş bir isimdir.

Topal

Türkçe Sözlük'te “Bacağındaki sakatlık sebebiyle seker gibi veya iki adımda bir, bir yana eğilerek yürüyen (insan veya hayvan)” (TS: 1991) anlamı verilen *topal* sözü tarihî Türk lehçelerinde geçmemektedir. S. G. Clauson, 13. yüzyıla kadar tarihî metinlerde geçen Türkçe sözleri incelediği etimolojik sözlüğünde *ahsak* sözünü açıklarken *aksak* sözünün daha eski bir söz olduğunu söyleyerek “*topal* eski bir kelime değildir” bilgisini vermiştir (EDPT: 95). Hasan Eren'in etimolojik sözlüğünde *topal* sözü Türkçe Sözlük'te olduğu gibi “Bacağındaki sakatlık sebebiyle seker gibi veya iki adımda bir, bir yana eğilerek yürüyen (insan veya hayvan)” olarak açıklanmış ve “Palló'ya göre (NyK 46; 158), *top* kökünden gelir: *top+ -(a)l* eki” şeklinde bilgi verilmiştir (TDES: 411). Bu sözlükte *topal* sözüyle ilgili başka bir bilgi verilmemiştir. Batı Türkçesinin tarihî söz varlığını içeren *Tarama Sözlüğü*'nde yer almayan *topal* sözü, 19. yüzyılda yayımlanmış olan Şeyhülislam Mehmed Esad Efendi'nin *Lehçetü'l-Lugat* adlı eserinde bugünkü anlamıyla yer almaktadır (LL: 657). Yine 19. yüzyıl sözlüklerinden *Lehce-i Osmânî* adlı eserde *topal* sözü “küp, top; aksak, a'rec, efrel, lenk; *topal iskemle*: kusurlu nakıs şey” şeklinde açıklanmaktadır (LO: 383). Çağdaş Türk lehçelerinden Azeri Türkçesi ile Türkiye Türkçesinde *topal* sözü kullanılmakta, diğer lehçelerde ise *topal* anlamında genellikle *aksak* sözü bulunmaktadır. Yalnızca Oğuz grubu Türk lehçelerinde ve geç dönem metinlerinde karşılaştığımız *topal* sözünün *Lehce-i Osmânî*'de verilen *topal iskemle* “kusurlu, nakıs şey” örneğindeki gibi bir kullanılışla *topal adam / kişi*: “kusurlu, nakıs, aksak adam” şeklinden geldiği kanaatindeyiz. Buna benzer bir kullanım aynı eserde yer alan *topaç ayak* “ahnef” [ayakları çarpık

ve eğri büğrü olan] ve *topaç adam* “kısa, şişman, sakil, tombalak” ifadelerinde de bulunmaktadır (LO: 383). *Topal* sözünün *top* isminden türeme bir isim gövdesi olduğu düşüncesindedir.

Kambur

Türkçe Sözlük'te “Bel veya göğüs kemiğinin eğilmesi, raşitizm sonucu sırtta ve göğüste oluşan tümsek, kambur zambur.” (TS: 1052) şeklinde açıklanan *kambur* sözü Türk dilinin tarihî lehçelerinde bu şekliyle geçmemektedir. Tarihî Türk lehçelerinde *kambur* anlamında *bükri*, *bügri*, *bükri* (bkz. EUTS: 37, DLT I: 219, 420, KTS: 39, 40) sözleri kullanılmıştır. Çağdaş Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesi ve Gagauz Türkçesinde (Gaydarci 1991: 130) kullanılan *kambur* sözü yerine diğer lehçelerden Azerî Türkçesinde *gozbel*, Başkurt Türkçesinde *bökrö* ve *kömörö*, Kazak Türkçesinde *bükir*, Kırgız Türkçesinde *bükür*, Özbek Türkçesinde *bükür* ve *bükri*, Tatar Türkçesinde *bökri*, Türkmen Türkçesinde *bükür* sözleri kullanılmaktadır (KTLS I: 430). Tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde kullanılan *bükür*, *bükri* sözlerinin “eğmek, eğilmek, kıvrırmak” anlamındaki *bük-* fiilinden geldiği açıktır. Türkiye Türkçesinde kullanılan *kambur* sözü ise ilgi çekici bir söz olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye Türkçesi kaynaklarından *Lehçetü'l-Lügat* (s. 376) ve *Lehce-i Osmânî*'den (s. 206) itibaren izleyebildiğimiz *kambur* sözü Pars Tuğlacı'nın hazırladığı *Okyanus Ansiklopedik Türkçe Sözlük* adlı eserde Yunanca *kempuris* sözüyle ilişkilendirilerek “hörgüçlü, belkemiği veya göğüs kemiğinin eğilmesiyle ve genellikle de raşitizm sebebiyle sırtta veya göğüste meydana gelen anormal çıkıntı, tümsek” şeklinde açıklanmıştır (Tuğlacı 1995: 1353). Hasan Eren'in etimolojik sözlüğünde yer almayan *kambur* sözü Tuncer Gülensoy'un köken bilgisi sözlüğünde “sırtta ve göğüste oluşan tümsek” anlamıyla ve “< ? OT. *kamğı* ‘eğri büğrü, çarpık’; *kamğı yüzlüğ* ‘çarpık yüzlü’ (DLT): < **kamğı+r* (> *kambur*)” açıklamasıyla yer almıştır (KBS: 456). *Kambur* sözünün Gagauz Türkçesi ve Türkiye Türkçesi dışında diğer Türk lehçelerinde bulunmaması sebebiyle Yunanca *kempuris* sözüyle ilişkili olabileceğini düşünmekle birlikte, DLT'te yer alan “eğri büğrü, çarpık” anlamındaki *kamğı* (DLT I: 426) sözü ile “eğrileyazmak, çarpılayazmak” anlamındaki *kamğır-* (DLT II: 194) ve “söykenmek, yana yatmak” anlamındaki *kamul-* (DLT II: 135) fiillerinin varlığından yola çıkarak Türkçe kaynaklı bir söz olabileceğini de göz ardı etmemek gerektiği kanaatindeyiz.

Kötürüm

Türkçe Sözlük'te “1.Yaşlılık veya sakatlık sebebiyle yürüyemeyen, ayağa kalkamayan (kimse), oturak. 2. Yürüyemeyecek derecede sakat (bacak)” (TS: 1239) anlamlarına gelen *kötürüm* sözü tarihî Türk lehçelerinden Kıpçak Türkçesinde *kötrem* ve *kötürem* “kötürüm, eli ayağı tutmayan; zayıf, cılız” şekliyle kullanılmıştır (KTS: 160). Bu söz Çağdaş Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesinde *kötürüm* ve Azeri Türkçesinde *götürüm* şeklinde yer almakta, diğer lehçelerde ise bu anlamı ifade etmek için *hukkan kişi*, *sukkan kişi*, *şal*, *sal*, *baspağan*, *ismaz* sözleri kullanılmaktadır (KTLS I: 510, 511). *Kötürüm* sözü Tuncer Gülensoy'un köken bilgisi sözlüğünde, “< *köt+rü-m* ‘arkalanıp götürülen (kişi)’” şeklinde açıklanmış ve DLT yer alan “üzerinde oturan kerevet, seki, dükkân” anlamındaki *kötrüm* sözü ile ilişkilendirilmiştir (KBS: 561). Tarihî Türk lehçelerinde *kötürüm* anlamında yaygın olarak kullanılan söz “*oldrum*”dur (EDPT: 132). *Oldrum* sözü “oturmak” anlamındaki *oldur-* fiilinden *-m* eki ile türemiş bir isimdir. Mukaddimetü'l-Edep'te geçen *otruk* (Yüce 1993: 164) ile Türkiye Türkçesinde geçen *oturak* sözleri de aynı fiilden türemiş ve “kötürüm” anlamına gelen sözlerdir. Kanaatimize göre Oğuz grubu Türk lehçelerinde yaşayan *kötürüm* sözü de “kaldırmak, yukarı çıkarmak, taşımak, götürmek” anlamlarına gelen Eski Türkçe *kötür-* fiilinden *-m* eki ile yapılmış bir isimdir. *Kötür-* fiili Oğuz grubu Türk lehçelerinde kelime başı *k->g-* değişikliği ile *götür-* şekline geçerken *kötürüm* isminde bu değişikliğin olmamasının sebebi *kötürüm* sözünün kök ile ilişkisinin

unutulmuş olmasıdır. Azeri Türkçesinde ise Türkiye Türkçesinden farklı olarak bu ses değişikliği gerçekleşmiştir

Yatalak

Türkçe Sözlük'te "Felç, sakatlık vb. bir sebeple yataktan kalkamayan (kimse)" (TS: 2145) anlamıyla verilen *yatalak* sözü bu şekliyle tarihî Türk lehçelerinde bulunmamaktadır. Çağdaş Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesi ve Gagauz Türkçesinde (Gaydarci 1991: 258) bulunan *yatalak* sözü *yat-* fiilinden *-AlAk* ekiyle türemiş bir isimdir (KBS: 1087).

2) Görme Özürlerini İfade Eden Sözcükler

Doğuştan veya sonradan herhangi bir sebeple gözde oluşan özürleri ifade eden sözcükler Türk dilinin farklı dönem ve sahalarında çeşitlilik arz etmektedir. Çağdaş Türk lehçelerinde görme yeteneğinin kaybolmasını ifade eden sözcüklerin başında *kör* sözü yer almaktadır. Bununla birlikte *gözsüz*, *küzsüz*, *sokur*, *sukır*, gibi sözcükler de kullanılmaktadır. Tarihî Türk lehçelerinde ise *karağü*, *közsüz* ve *teglük* sözcükleri bu anlamda kullanılan sözcüklere aittir.

Kör

Türkçe Sözlük'te Farsça kökenli bir sıfat olarak gösterilen ve "görme engelli" (TS: 1233) açıklamasıyla verilen *kör* sözü tarihî Türk lehçelerinde geçmemektedir. Hasan Eren'in etimolojik sözlüğünde "gözü görmeyen" açıklamasıyla verilmiş ve Farsça *kūr* sözünden geldiği ifade edilmiştir. Hasan Eren, aynı yerde "Çağdaş diyalektlerde daha çok *sokur* biçimi kullanılır." bilgisini vermektedir (TDES: 259). Çağdaş Türk lehçelerinden Azeri Türkçesinde *kôr*, Başkurt Türkçesinde *hukır* ve *küzhiz*, Kazak Türkçesinde *kör* ve *sokır*, Kırgız Türkçesinde *kör* ve *sokur*, Özbek Türkçesinde *kör*, Tatar Türkçesinde *sukır* ve *küzsüz*, Türkmen Türkçesinde *köör*, Uygur Türkçesinde ise *kör* ve *kariğü* sözcükleri "gözü görmeyen" anlamında kullanılan sözcüklere aittir (KTLS I: 506-507). Hasan Eren, çağdaş Türk lehçelerinde geçen *sokur* şeklinin Türkiye Türkçesinin ağızlarında da "kör" anlamıyla kullanıldığını söylemiş ve bu sözün Moğolcadan alındığını ifade etmiştir (TDES: 373).

Gözsüz

Türkçe Sözlük'te ikinci anlamı "görme engelli" (TS: 796) olarak açıklanan *gözsüz* sözü standart Türkiye Türkçesinde yaygın olarak kullanılmamaktadır. Bu söz tarihî Türk lehçelerinde ise *közsüz* şeklinde geniş bir kullanım alanı bulmuştur. İlk olarak Eski Uygur Türkçesi metinlerinde karşımıza çıkan *közsüz* sözü "kör" anlamıyla eskiden beri kullanılan sözcüklere aittir (EUTS: 80, EDPT: 762). Karahanlı Türkçesi eserlerinden DLT'te yer almayan *közsüz* sözü, bu dönemin bir diğer önemli eseri KB'de iki yerde *karağü* sözü ile ikilemeli olarak, bir yerde ise tek başına "kör" anlamıyla kullanılmıştır (KB I: 178, 271, 3238. beyitler). *Közsüz* sözü Harezmi Türkçesi eserlerinden *Kıyasü'l-Enbiyâ* ve *Nehcü'l-Ferâdis*'te *közsüz* ve *közsüz*, Kıpçak Türkçesi eserlerinde ise *közsüz* şeklinde kullanılmıştır (Ata 1997: 395, Ata 1998: 265, KTS: 161). Batı Türkçesinde *k->g-* ses değişikliğiyle *gözsüz* şeklini alan bu söz, Eski Anadolu Türkçesinin başlarından itibaren yaygın bir şekilde kullanılmış (Tar.S III: 1830-1831) ve zamanla yerini *kör* sözüne bırakmıştır.

Gözsüz sözü, çağdaş Türk lehçelerinden Başkurt Türkçesinde *küzhiz*, Tatar Türkçesinde ise *küzsüz* şeklinde yaşamaktadır (KTLS I: 506-507). *Gözsüz* sözü açıkça görüldüğü üzere *göz* isminden *+süz* ekiyle türemiş bir isim gövdesidir.

Karaġu

Tarihî Türk lehçelerinde ilk olarak Eski Uygur Türkçesi döneminde karşımıza çıkan *karaġu* sözü Karahanlı Türkçesi eserlerinden DLT, KB ve Kur'an Tercümesi'nde "kör" anlamıyla sıkça kullanılan bir sözdür (EDPT: 656, KB III: 123, DLT I: 446, KT: 423). *Karaġu* sözü KB'de *közsüz karaġu* şeklinde ikilemeli olarak da kullanılmıştır:

kalı mundaġ erse bilip sözle söz

sözüng bolsu közsüz karaġuka köz (KB I- 78)

Harezmi Türkçesi eserlerinden *Kıyasü'l-Enbiyâ*'da "kör, âmâ" anlamıyla ve *karaġu* (Ata 1997: 297) şeklinde yer alan bu söz dönemin bir diğer önemli eseri *Nehcü'l-Ferâdis*'te bulunmamaktadır. Tarihî Kıpçak Türkçesi eserlerinde *karaġu* sözü genellikle "karanlık" anlamında kullanılmakla beraber *karaġu ol-* "kör olmak, görememek" birleşik fiilinde "kör" anlamını korumuştur (KTS: 127). *Karaġu* sözü çağdaş Türk lehçelerinden Yeni Uygur Türkçesinde "kör, âmâ" anlamıyla ve *kariġu* şekliyle yaşamaktadır (YUTS: 223). *Karaġu* sözü Eski Uygur Türkçesinde ve Kıpçak Türkçesinde "siyah renk" anlamında da kullanılmıştır. Buna göre *karaġu* ismini "siyah renk" anlamındaki *kara* sözünden isimden isim yapma fonksiyonundaki + *ĠU* ekiyle türemiş bir isim gövdesi olarak düşünebiliriz. İsimden isim yapan +*ĠU* eki, kökün anlamını değiştirmeyen, pekiştirme fonksiyonu katan bir yapım ekidir. "ne" anlamındaki *negü* sözü ile "iyi" anlamındaki *edgü* gövdelerinde de bu ek bulunmaktadır. Ayrıca KB'de pek çok örneği bulunan "kırmızı" anlamındaki *kızġu* sözünde de aynı ek bulunduğunu düşünüyoruz (KB I- 333, 453, 480, 1100, 1164, 2385, 2915, 3073, 4524, 4544, 4707 ve 4938 numaralı beyitler). *Kızıl* ve *kızır-* kelimelerinin kökü olan ve "kırmızı" anlamına gelen *kız* köküne isimden isim yapan + *ĠU* ekinin getirilmesiyle oluşan *kızġu* kelimesi yine "kırmızı" anlamındadır. Aynı şekilde *kara* isminden türeyip yine "kara" anlamında kullanılan *karaġu* sözü daha sonra anlam değişmesine uğrayıp "gözün aydınlığını kaybetmesi, siyah görme yani görememe" anlamıyla "kör" anlamını kazanmıştır. *Karaġu* sözü DLT'te "akşamleyin çocukların oynadıkları bir oyun" anlamıyla da kullanılmıştır (DLT III: 243). *Karaġu* sözü *karaġı* şeklinde ve "güneş battıktan sonra göz görmeme hastalığı, tavukkarası" anlamıyla Anadolu ağızlarında yaşamaktadır (DS VIII: 2644). Ayrıca günümüz Türkiye Türkçesinde "gece körlüğü" anlamında kullanılan *tavukkarası* (TS: 1923) ifadesinde bulunan *kara* sözü "kör" anlamını devam ettirmektedir.

3) İşitme Özürlerini İfade Eden Sözcükler

İşitme özürlerini ifade etmek için Türk dilinde yaygın olarak kullanılan söz *saġır* sözüdür. Bunun yanında *sañırav*, *saġırgı*, *hañırav*, *dülöy*, *üz*, *tuñu* sözleri de işitme özürlerini ifade etmek için tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde kullanılan sözcüklere aittir.

Saġır

Türkçe Sözlük'te "İşitme duyusundan yoksun, işitmeyen (kimse)" (TS: 1679) şeklinde açıklanmıştır. *Saġır* sözü, Karahanlı Türkçesiyle yazılmış Kur'an Tercümesi'nde *saġır* şekliyle karşımıza çıkmaktadır: "*anlarını kim la'net kılmış turur Tangrı, saġır kıldı, karaġu kıldı közlerini* (KT: 37/18a 2). Tarihî Kıpçak Türkçesinde de *saġır* biçiminde kullanılan bu sözün yanında *sanġır* ve *sanġırav* sözleri "işitmeyen" anlamında kullanılmıştır (KTS: 222, 226). Karahanlı Türkçesinde *saġır* sözünden başka *üz* ve *tuñu* sözleri bu anlamda kullanılan sözcüklere aittir (bkz. DLT I: 45, DLT III: 368, KB III: 466). DLT ve KB'de görülen *tuñu* sözünün, aynı dönem eserlerinde karşılaştığımız "kapanmak, tıkanmak, sönmek" anlamlarındaki *tun-* fiilinden, fiilden isim yapma eklerinden -*ġu* ekiyle türemiş bir söz olduğu görülmektedir. Çağdaş Türk lehçelerinde *saġır*

anlamında kullanılan sözlerden bazıları şunlardır: *sağır, sañırav, sañğırau, hañğırau, sağrığu, ker, geren, dülöy* (KTLS I: 732, 733).

Hasan Eren, Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü adlı eserinde *sağır* sözü ile ilgili ayrıntılı bilgi vermiştir. H. Eren yukarıda adı geçen eserde *sağır* sözü hakkında “Eski ve yeni diyalektlerde “tek” olarak kullanılan *sañar~sıñar*’dan çıktığı anlaşılıyor” (TDES: 348) şeklinde bir açıklama yapmış ve bu sözün tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde kullanılan şekillerini göstermiştir. Yazar, aynı yerde “Bu verilere göre *sağır* (< *sañır* <*sañar*)ın ‘tek kulaklı, yani ‘sağır’ anlamına gelen *sañır kulaklı* (< *sañar kulaklı* < *sañar kulaklığ*) adından çıktığı anlaşılıyor. Bu ad doğal bir elips (elipse) sonunda Türkçede *sağır* (< *sañır*) biçimini almıştır.” şeklinde bir açıklama yapmaktadır. Çağdaş Türk lehçelerinde görülen *sañrav* ve benzerlerinin de bu sözden türediği görülmektedir. Tuncer Gülensoy’un köken bilgisi sözlüğünde de *sağır* sözü ve kökeni hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir (KBS: 712-713).

4.) Konuşma Özürlerini İfade Eden Sözler

Konuşma özürlerini ifade etmek için çağdaş Türk lehçelerinde genellikle *dilsiz* ve *tilsiz* sözleri kullanılırken tarihî Türk lehçelerinde de *tilsiz* ve *ağın* sözleri kullanılmıştır. Tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde “dilsiz” anlamında *lal, güng, ahraz* vb. alıntı sözler de kullanılmıştır.

Dilsiz

Türkçe Sözlük’te “Konuşma engelli, konuşamayan, ahraz.” (TS: 531) şeklinde açıklanan *dilsiz* sözü tarihî Türk lehçelerinden günümüze kadar kullanılan bir sözdür. Tarihî Türk lehçelerinde ilk olarak Harezmi Türkçesi eserlerinden *Kısaü'l-Enbiyâ*’da *tilsiz* şeklinde gördüğümüz bu söz, tarihî Kıpçak Türkçesinde *tilsiz* ve *tilsüz* şeklinde kullanılmıştır (Ata 1997: 636, KTS: 276).

Türkiye Türkçesinde *dilsiz*, Oğuz grubu Türk lehçelerinin dışındaki lehçelerde *tilsiz* şekliyle yaşayan bu söz *til>dil* ismine yokluk ifade eden *+siz* ekinin eklenmesiyle türetilmiştir.

Ağın

Tarihî Türk lehçelerinde ilk olarak Eski Uygur Türkçesinde karşılaştığımız *ağın* sözü Karahanlı Türkçesi eserlerinden KB ve Kuran Tercümesi’nde yaygın olarak kullanılmıştır.

kişi kirmedük ilke kirse kalı

kelin teg bolur er *ağın* tili (KB I: 494)

DLT’te *ağın* ismi yer almamıştır. Fakat bu isimden türediğini düşündüğümüz “dili tutulmak, kekemeleşmek” anlamındaki *ağna-* fiili yer almaktadır (DLT I: 289).

Harezmi Türkçesi eserlerinde de karşımıza çıkan *ağın* sözü (Ata 1997: 9) Batı Türkçesinde kullanılmamıştır. *Ağın* sözü kuzey-doğu grubu Türk lehçelerinden Küerik lehçesinde “kekelemek” anlamıyla yaşamaktadır (EDPT: 87).

Ağın sözünün etimolojisi hakkında kesin bir şey söyleyemiyoruz. Eski Türkçedeki *ay-*, *ayıt-* fiilleri ve bugün de canlı olarak kullanılan *ağız* ismi ile bir ilişkisinin olabileceği kanaatindeyiz.

Sonuç

Bedensel özürleri ifade etmek için Türkçenin tarihî ve çağdaş lehçelerinde kullanılan sözleri incelediğimizde görülüyor ki bu sözlerin büyük bir kısmı günümüze kadar gelmiştir. Bazı sözlerin arkaik unsurları sakladığı göze çarpmaktadır. Türk dilinin değişik dönemlerinde

bedensel özürleri ifade etmek için yabancı sözcükler de kullanılmıştır. Fakat bu sözcüklerin büyük bir kısmı yerini Türkçe sözcüklere bırakmıştır. Bedenle ilgili sözcükler gibi bedensel özürleri ifade eden sözcükler de Türkçenin aslı sözcük varlığı içinde yer alan ve kolay unutulmayan sözcüklere aittir.

Kaynaklar

ATA, Aysu (1997), *Kıyasü'l-Enbiyâ II Dizin*, TDK Yayınları, Ankara.

ATA, Aysu (1998), *Nehcü'l-Ferâdîs III Dizin-Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara.

ATALAY, Besim (1999), *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini "Endeks" IV*, TDK Yayınları, Ankara.

DLT I = ATALAY, Besim (1998), *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I*, TDK Yayınları, Ankara.

DLT II = ATALAY, Besim (1998), *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi II*, TDK Yayınları, Ankara.

DLT III = ATALAY, Besim (1999), *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi III*, TDK Yayınları, Ankara.

DS VIII = Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü VIII (1993), TDK Yayınları, Ankara.

EDPT = CLAUSON, Sir Gerard (1972), *An Etimological Dictionary of the Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford University Press, Oxford.

EUTS = CAFEROĞLU, Ahmet (1993), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1993.

GAYDARCI, G. A. vd. (1991), *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü*, (aktaranlar: İsmail Kaynak – Abdülmecit Doğru), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

KB I = ARAT, Reşit Rahmeti (1979), *Kutadgu Bilig I Metin*, TDK Yayınları, Ankara.

KB III = ARAT, Reşit Rahmeti (1979), *Kutadgu Bilig III İndeks* (neşre hazırlayanlar: Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce), TKAE Yayınları, İstanbul.

KBS = GÜLENSOY, Tuncer (2011), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara.

KT = ATA, Aysu (2004), *Karahanlı Türkçesi: Türkçe İlk Kur'an Tercümesi* (Rylands Nüshası-Giriş, Metin, Notlar, Dizin), TDK Yayınları, Ankara.

KTLS I = ERCİLASUN, Ahmet Bican, vd. (1991), *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü (Kılavuz Kitap) C. I*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

KTS = TOPARLI, Recep, vd. (2003), *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara.

LL = Şeyhülislâm Mehmed Esad Efendi (1999), *Lehçetü'l-Lûgat*, (haz: H. Ahmet Kırkkılıç), TDK Yayınları, Ankara.

LO = Ahmet Vefik Paşa (2000), *Lehçe-i Osmânî*, (haz: Recep Toparlı), TDK Yayınları, Ankara.

ŞS = Şeyh Süleymân Efendi-yi Buhârî (1298), *Lûgat-i Çagatay ve Türkî-i Osmânî*, İstanbul.

Tar.S I = *Tarama Sözlüğü I A-B* (1995), TDK Yayınları, Ankara.

Tar.S III = *Tarama Sözlüğü III E-İ* (1996), TDK Yayınları, Ankara.

TDES = EREN, Hasan (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara.

TS = *Türkçe Sözlük* (2005), TDK Yayınları, Ankara.

TUĞLACI, Pars (1995), *OKYANUS Ansiklopedik Türkçe Sözlük*, ABC Kitabevi, İstanbul.

YUTS = NECİP, Emir Necipoviç (1995), *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, (çev: İklil Kurban), TDK Yayınları, Ankara.

YÜCE, Nuri (1993), *Mukaddimetü'l-Edeb*, TDK Yayınları, Ankara.